

Віталій Власов
Ігор Гирич
Оксана Данилевська

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
до посібника для 5 класу
«Вступ до історії України та громадянської освіти»
Частина 2

Київ
«Генеза»
2021

Навчальні матеріали для учня	Етап уроку, хронометраж	Методичні настанови	Варіанти проведення
Урок 9. Лічба часу в народів світу та на теренах України			
<p>1. «Міркуємо» Роздивіться фотографії. Що святкують люди, зображені на них? Що означає це свято? Чи шануєте його ви? Поміркуйте, яку з фотографій зроблено раніше. Як ви гадаєте, чи завжди роки лічили так, як нині? Чому ви так думаєте? Скільки часу минуло від святкування Нового року? Скільки часу лишилося до наступного святкування? Від якого дня відраховують початок нового навчального року? Які одиниці вимірювання часу ви знаєте?</p> <p>2. «Обговорюємо» Прочитайте уривок з роману початку XVIII ст. про пригоди Робінзона Крузо, який унаслідок кораблетрощі опинився на безлюдному острові і прожив там 28 років (<i>Текст 1</i>). Як ви думаєте, навіщо героєві був потрібен календар? Що це був за календар? Чому люди здавна прагнули обраховувати час? Чому лічба років є важливою для істориків? Які історичні факти</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>	<p>Матеріали для учня структуровано відповідно до етапів сучасного уроку історії, у якому виокремлюють вступну, основну та підсумкову частини. Крім того, вони містять вказівку на форми діяльності учня в процесі опанування передбаченого програмою матеріалу. Проте варто ставитися до запропонованої учням структури як до одного з варіантів побудови уроку.</p> <p>Послідовність виконання завдань, форма опрацювання навчального матеріалу має рекомендаційний характер, учитель може обирати свої форми роботи на уроці, беручи до уваги рівень навченості класу та зважаючи на свій педагогічний стиль.</p> <p>Специфіка нової навчальної програми пропедевтичного курсу в 5 класі передбачає «занурення» в історію – на зразок «занурення» в мову, коли людина раптом опиняється в іншомовному оточенні. Тому важливо не домагатися одномоментного засвоєння всіма учнями всіх одиниць історичної інформації, які</p>	<p>Мета вступної частини уроку – актуалізувати досвід п'ятикласників про вимірювання часу, тож запропоновані для обговорення ілюстрації і бесіда навколо них – це лише привід для розмови на зазначену тему (<i>Акцентуємо на цьому увагу, оскільки подекуди вчителі сприймають вміщені на початку уроків ілюстрації як презентацію теми уроку, а це не завжди є так</i>). Крім того, важливо пам'ятати, що час на мотиваційну бесіду – надзвичайно короткий. Запропоновані в навчальних матеріалах запитання для обговорення – орієнтовні!</p> <p>Отже, цю частину уроку можна організувати за безліччю варіантів.</p> <p>Варіант 1</p> <p>Організуйте цей етап уроку за сценарієм, запропонованим у навчальних матеріалах. У такому випадку робота передбачатиме кілька етапів:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Запропонуйте учням роздивитися ілюстрації і прокоментувати їх за поданими запитаннями. 2. За 1–2 хв обговорення запропонуйте доповнити твердження: <i>Одиницями вимірювання часу є...</i> (за пів хвилини пропонуємо кільком учням прочитати, що вони записали). Добре підготувати відповідний запис на звороті дошки або на інтерактивній дошці як взірць правильного

<p>використав автор пригодницького роману? (Текст 2).</p>		<p>подано в навчальних матеріалах. Водночас, прагнучи поступового формування історичного мислення, важливо акцентувати увагу на встановленні послідовності згаданих у бесідах подій («раніше – пізніше», «стільки-то років тому»), історичних постатях (хто) та поняттях і термінах (що), а також місці, якого стосуються згадані події (де).</p>	<p>виконання: <u>Одиницями вимірювання часу є секунди, хвилини, години, дні (добу), місяці, роки.</u></p> <p>Варіант 2</p> <p>Привітавшись, театральню гляньте на годинник і запропонуйте учням звірити час: котра зараз година, який сьогодні день, місяць, рік. Після цього запитайте в дітей, чому людям важливо знати про час, як його вимірюють. Насамкінець запропонуйте доповнити твердження з навчальних матеріалів.</p> <p>Після цього оголосіть тему уроку, зверніть увагу учнів на запитання, на які дізнаються відповіді впродовж уроку:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чи завжди час вимірювали й обраховували так, як сьогодні? • Що називають календарним часом? • Яку науку називають хронологією? • Як хронологія допомагає історикам у дослідженні минулого?
<p>3. «Читаємо» Прочитайте текст. Що таке календар і який час називають календарним?</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30–35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту:</p> <p>Розвиток уявлень про лічбу часу в народів світу та на теренах України.</p> <p>П'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про одиниці вимірювання часу; • про те, яку науку називають «хронологією»; • поняття «історичний час», «календар». <p>Очікувані результати навчання в</p>	<p>Перекинути місток від того, що діти знають про вимірювання часу до теми хронології і проблеми лічби часу в історії допоможе заувага про те, що люди здавна прагнули керувати часом – і завдяки цьому впорядковувати своє життя. Знайомство з календарями доречно розпочати з читання і обговоренням <i>Тексту 1</i> (уривку з роману «Пригоди Робінзона Крузо») та <i>Тексту 2</i> (науково-популярного тексту про вузликові та подібні їм календарі), яке доречно організувати як <u>самостійне читання</u> (невимушеності бесіди і доброзичливій атмосфері на уроці сприятимуть запитання</p>

	<p>контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння за визначеним учителем алгоритмом розташовувати події в хронологічній послідовності. <p>З-поміж очікуваних результатів засвоєння цієї теми є й ставлення, втілене в таких формулюваннях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє суть тягlosti історичного процесу; • усвідомлює важливість правильного визначення історичного часу для розуміння логіки історичних процесів. <p>Важливою передумовою ефективного навчання є визначення місця кожного уроку в опануванні цілого розділу. Тому перед проведенням першого уроку теми ознайомтеся зі змістом усього розділу, увідповідніть фрагменти змісту з результатами навчання, структуруйте навчальні цілі – так, аби чітко уявляти етапність просування учнів в опануванні навчального матеріалу та формуванні відповідних умінь упродовж усієї теми. Форми навчальної діяльності учнів узгодьте з вимогами навчальної програми, у якій акцентовано основні з них. Ці форми мають забезпечувати не лише засвоєння знань та формування умінь, а й</p>	<p><i>Чи хтось з вас читав роман, з якого наведено уривок? Чи цікаво вам дізнатися про пригоди цього героя?)</i></p> <p>Запитання для обговорення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Як ви думаєте, навіщо героєві був потрібен календар? Що це був за календар? • Чому люди здавна прагнули обраховувати час? • Чому лічба років є важливою для істориків? • Які історичні факти використав автор пригодницького роману? <p>Щоб привернути увагу дітей до важливості проблеми часу в людському житті, запропонуйте їм поміркувати над крилатими висловами про час:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Усякому овочеві свій час (<i>Українське прислів'я</i>). 2. Час – чудовий учитель, щоправда, він убиває своїх учнів (<i>Е. Берліоз, французький композитор XIX ст.</i>). 3. Час – це гроші (<i>Е. Булвер-Літтон, англійський письменник XIX ст.</i>). 4. Час і течія річки не чекають людину (<i>Англійське прислів'я</i>). <p><u>Це завдання можна запропонувати тим учням, які швидше за інших прочитають тексти.</u></p> <p>Наступний крок в опануванні теми уроку– ознайомлення з поняттям <i>календар, календарний час, дата</i> в історії. Для опрацювання цього матеріалу запропоновано пізнавальний текст у рубриці «читаємо». Можливі варіанти опрацювання: <u>читання ланцюжком уголос,</u></p>
--	---	---

		<p>розвиток мисленнєвої діяльності, удосконалення навичок вчитися, поглиблення здатності до колективної взаємодії в процесі навчання, комунікативних навичок, аналітичних та творчих умінь.</p> <p>Ефективності навчання сприятиме чітка організація, продумування часових меж, застосування алгоритмів перевірки й оцінювання виконання кожного завдання. Великий потенціал у цьому сенсі мають інтерактивні форми навчання, а також комбінування їх із самостійною роботою учнів.</p> <p>Запорукою успішного навчання є дружня атмосфера на уроці, створення комфортного комунікативного середовища.</p> <p>Матеріали для учні дають змогу реалізовувати в процесі навчання індивідуальний підхід.</p> <p>Принципово наголосити, що не всі запропоновані в посібнику завдання мусять виконати всі учні.</p>	<p><u>читання частинами самостійно з пошуком відповідей на настановчі запитання</u> (1. Як ви розумієте вислів «<i>З усіх речей час належить нам найменше, а бракує його – найбільше</i>»?), 2. Якій меті споконвіку слугували календарі? або Чому календарі є способом впорядкування часу? або Як виникли календарі? Що означає слово «календар»? 3. Який час називають календарним? 4. Що називають датою? 5. Чому календар змінювався?), <u>самостійне читання з відповіддю на запитання</u> (за такого прийому підготуйте список запитань), <u>самостійного читання із завданням сформулювати за текстом 3–5 запитань, робота в парах</u> (самостійне читання, формулювання запитань, обговорення відповідей). Можна організувати опрацювання тексту <u>в групах</u>.</p> <p>Завдання для груп</p> <p>Група 1. Прочитайте текст, підготуйте коротке повідомлення для однокласників про історію календаря.</p> <p>Група 2. Прочитайте текст, укладіть словничок історичних понять з коротким тлумаченням.</p> <p>Група 3. Прочитайте текст, дайте відповідь на три «чому»: Чому виникли календарі? Чому календарі змінювалися? Чому історикам непросто визначити точний час подій, що відбувалися за данини? Для завершення роботи над тестом, запропонуйте дітям доповнити твердження: <i>Календар – це спосіб розрахунку великих відрізків часу –</i></p>
--	--	--	--

4. **«Кошик ідей»** Роздивіться ілюстрації та обміркуйте, про що свідчить існування різних календарів. Чи можна вважати календар винаходом? Запишіть на дошці всі різні варіанти відповіді на це запитання, виберіть кілька найбільш слухних, на вашу думку, та занотуйте в зошит.

5. **«Читаємо»** Прочитайте текст. Знайдіть у ньому відповіді на запитання: 1. Як спостереження за природними явищами підштовхнули людей до винайдення календаря? 2. Про які різновиди календарів довідалися? 3. Як пов'язана історія календаря та шкільні канікули? 4. Яким календарем користувалися мешканці нашої землі тисячу років тому? (Оберіть запитання, яке видалося вам найцікавішим, та обговоріть його в парах.)

6. **«Читаємо»** Прочитайте текст. Яку науку називають хронологією? Що в історії називають датою? Що таке

...Календар передбачає поділ....

Календарним називають час, який...

Логічним продовженням розмови про календарі, що дасть змогу, з одного боку, змінити форми роботи дітей і, відповідно, активізувати уваги та пожвавити їхній пізнавальний інтерес, а з іншого – поглибити розуміння важливості теми саме для істориків, є завдання в рубриці **«Кошик ідей»**, яке доцільно виконувати або прийомом «Мозковий штурм», або як фронтальну бесіду.

Для опрацювання тексту про різновиди календаря надаються прийоми, описані вище. Рекомендованим у матеріалах для учнів обрано самостійне читання з відповіддю в парах на запропоновані запитання.

Якщо ви оберете прийом самостійного читання, то доречним буде письмове завдання до тексту з обов'язковим обговоренням фронтально: *Випишіть з тексту 5–7 нових для себе слів. Усно поясніть, як вони пов'язані з історією календаря.*

На завершення роботи над новою темою запропоновано навчальний текст про *хронологію, історичний час* та поняття *історичні періоди (epochi)*. Обговорення запитань до тексту – завершальний етап формування уявлень з теми.

Застосуванню отриманих знань прислужиться завдання з посібника: *Укладіть хронологічну послідовність подій власного життя. Для цього виберіть кілька важливих подій: наприклад, коли*

<p>історичний час? Як хронологія допомагає історикам у дослідженні минулого?</p>			<p><i>народилися, коли пішли до школи, коли закінчили початкову школу, коли навчилися їздити на велосипеді (роликах, скейті) чи плавати... Щоб ці події відбивали ваше реальне життя, їх треба перелічити послідовно – спершу ті, що відбулися раніше, а потім ті, що сталися пізніше.</i></p> <p>Щоб перейти до підсумків уроку, доречно запитати в дітей, яка інформація з уроку допомогла їм виконати завдання, <i>Чи могли б вони його виконати, якби не було календаря?</i></p>
<p>«Рефлексія» Яку нову інформацію ви довідалися на уроці? Про що хотіли б дізнатися докладніше? Скориставшись уявним мікрофоном, прокоментуйте крилаті вислови про час:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Час, як вода: усе вперед біжить.</i> • <i>На все свій час.</i> • <i>Згаяного часу і конем не доженеш.</i> • <i>Час усе гоїть.</i> • <i>Роки більше знають, ніж книжки.</i> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Наведіть по 1–2 приклади з матеріалів уроку: нові слова й терміни, імена історичних діячів, назви давніх держав і народів, факти з життя в Україні та світі, про які довідалися.</p> <p>«Домашнє завдання» Складіть розповідь про найцікавіші події</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>	<p>Варто пам'ятати, що підсумкова частина є найважливішою частиною інтерактивного уроку. Тому планувати її треба не менш ретельно ніж інші. Особливо важливо залучити до неї усіх учнів. Для цього потрібно продумувати 1–2 запитання, відповідаючи на які, школярі зможуть визначити своє особисте просування в засвоєнні навчального матеріалу. Аби підсумкова частина відбувалася динамічно, застосуйте різноманітні прийоми самооцінювання.</p>	<p>Щоб швидко повернутися до мети уроку й підвести підсумки, застосуйте гру «Чиста дошка». Для цього ще перед початком уроку на звороті дошки (або із застосуванням інтерактивної дошки) підготуйте ключові слова, суголосні з формулюванням цілей уроку (наприклад, «календар», «місячний календар», «сонячний календар», «зміна фаз Місяця», «тривалість дня і положення Сонця», «канікули», «дата», «календарний час», «історичний час», «літочислення», «епоха» тощо) і запропонуйте фронтально стисло витлумачити кожне. Правильно пояснене поняття витираємо (прибираємо з екрану). Якщо матеріал засвоєно, дошка лишається чистою.</p> <p>Аналогічну роботу можна провести, якщо запропонувати кільком сильнішим учням (<i>експертам</i>) обрати ключові поняття теми. Передбачене в навчальних матеріалах домашнє завдання має творчий характер, тож варто запропонувати його охочим. Звертаємо вашу увагу на «умовний»</p>

<p>вашого шкільного життя в попередні роки, обравши одну із запропонованих нижче «точок відліку». Як вибір «класної ери» позначився на перебігові подій?</p> <p>Можливі «класні ери» (за потреби запропонуйте інші події):</p> <p>1) день, коли ви прийшли до першого класу; 2) перше шкільне новорічне свято; 3) перша класна екскурсія до історичної пам'ятки.</p>			<p>(ігровий) контекст уживання словосполучення «класна ера»: ідеться лише про вибір точки відліку. Для загалу прийнятним буде завдання укласти словничок (на 5–7 слів) нових понять (підготувати картки для історичного лото: на лицьовому боці – поняття, на звороті – його стисле пояснення).</p>
--	--	--	---

Урок 10. Лічба часу в історії

<p>1. «Міркуємо» Роздивіться фотографії. Зображення на якій фотографії засвідчують період в історії, більш віддалений від сьогодення? На підставі чого ви зробили такий висновок? Як ви думаєте, чи швидко змінюється життя людей?</p> <p>2. «Обговорюємо» Чи легко вам було виконати попереднє завдання? Яких знань вам бракувало?</p> <p>3. «Досліджуємо» Роздивіться фотографії, на яких зображено події шкільного життя ваших ровесників – коли вони навчалися в четвертому класі та коли стали п'ятикласниками. Пронумеруйте</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв <i>Перевірка д. з. – 2 хв</i></p> <p><i>Актуалізація опорних знань, мотивація навчальної діяльності (завдання в рубриці «Міркуємо», «Досліджуємо») – 2–4 хв</i></p> <p><i>Оголошення теми та питань уроку – 1 хв</i></p>	<p>Звертаємо вашу увагу, що питання лічби часу в історії – прості з погляду застосування елементарних математичних дій і досвіду дорослої людини, становлять об'єктивну складність для дітей 10–11 років з огляду на їхній малий вік. Для п'ятикласників поняття «давно» охоплює період і в три роки, бо в масштабі їхнього віку – це третина життя. Домагатися від дітей усвідомлення відмінностей між століттям та тисячоліттям – майже безнадійна справа, бо для них це однакові категорії. Тому завдання, запропоновані в посібнику для вступної частини уроку, побудовані на конкретному матеріалі, що накладається на</p>	<p>Урок варто розпочати з розповідей кількох охочих учнів про найцікавіші події шкільного життя. Надаючи слово, акцентуйте увагу на тому, яку подію виступальник обрав за точку відліку (це може бути підсумковим запитанням: <i>Дякуємо за цікаву розповідь. Наголоси, будь ласка, то яка подія стала для тебе початком твоєї «шкільної ери».</i>)</p> <p>Перекидаючи місток до матеріалу уроку, узагальніть, що прослухані розповіді, у яких діти укладали послідовність подій шкільного життя від різної початкової точки, – проста аналогія до того, яким постає час в історії. Далі запропонуйте п'ятикласникам роздивитися фотоколаж на с. 9 посібника.</p> <p>Варіант 1 Обговоріть його за поданими запитаннями, акцентуючи саме <i>на підставах</i> для</p>
--	--	---	--

<p>світлини відповідно до того, що відбувалося раніше, а що пізніше. Розмістіть світлини на двох лініях, вписавши у віконечка на лініях номери фотографій: на першій точкою відліку нехай буде 1 січня цього року, а на другій – 1 вересня. Які світлини не потрапили на другу лінію? Чому? Що називають датою, літочисленням? Чому за різного літочислення та сама подія має іншу дату?</p>		<p>життєвий досвід і відчуття часу саме в п'ятикласників (зокрема, завдання з рубрики «Досліджуємо», с.10).</p>	<p>висновку про те, які фотографії засвідчують більш віддалений від сьогодення час. Після цього запропонуйте дітям укласти хронологічну послідовність відтворених на світлинах пам'яток (за цього варіанту спершу – <i>фронтальна бесіда</i>, потім – <i>самостійна робота</i>).</p> <p>Варіант 2</p> <p>Пропонуємо дітям у парах роздивитися ілюстрації й обговорити їх за запитаннями посібника та виконати письмове завдання. А потім перевірити під час фронтальної бесіди. За такого сценарію логічно поставити запитання про те, чи легко було укласти хронологічну послідовність пам'яток.</p> <p>Якщо діти не мали труднощів із виконанням попереднього завдання і в класі було чимало таких учнів, які узялися за виконання творчого домашнього завдання, з перевірки якого розпочали урок, можна виконати вправу, запропоновану в рубриці «Досліджуємо» <i>самостійно</i>.</p> <p>Підведіть ризику цього етапу уроку: виконані завдання переконують, що час в історії – складна тема. Сьогодні на уроці довідаємося, як учені розв'язують її. Отже, тема сьогоднішнього уроку – лічба часу в історії. Зверніть увагу п'ятикласників на запитання уроку.</p>
<p>4. «Читаємо» Прочитайте текст. Як історики визначають час історичної події?</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30 – 35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту: Розвиток уявлень про лічбу часу в народів світу та на теренах України. Одиниці вимірювання</p>	<p>Оскільки навчальний текст містить важливі для подальшого навчання історії теоретичні поняття, важливо наголосити на них, тому доцільним видається організувати роботу з використанням прийому коментованого читання (учитель перериває читання</p>

<p>5. «Кошик ідей» Чи знаєте ви, що щороку в Україну наприкінці серпня – у вересні приїжджають паломники з Ізраїлю для святкування свого традиційного нового року? Цієї осені це буде 5782 рік. Обміркуйте, чому в давні часи в різних куточках світу застосовували різні літочислення, а сьогодні віддають перевагу одному. Чому попри це деякі народи продовжують зберігати і літочислення, яке є для них традиційним?</p> <p>6. «Читаємо» Прочитайте текст та попрацюйте з таблицею.</p> <p>7. «Міркуємо» Проведіть гру «Історична математика».</p>		<p>історичного часу (ера, тисячоліття, століття, рік). Лічба часу в історії. У межах уроку п'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про поняття «історичний час», «рік», «століття», «тисячоліття», «ера», «літочислення». <p>Очікувані результати навчання в контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння розрізняти системи літочислення, пояснювати їх на прикладах; • уміння установлювати послідовність історичних подій за допомогою лінії часу; • уміння за визначенням учителем алгоритмом розташовувати події в хронологічній послідовності. <p>З-поміж очікуваних результатів засвоєння цієї теми є й ставлення, втілене в таких формулюваннях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє суть тягlosti історичного процесу; • усвідомлює важливість правильного визначення історичного часу для розуміння логіки історичних процесів. 	<p>учнями тексту вголос, ставить запитання, що акцентує на важливому понятті: після читання першого абзацу – <i>То що в історії називають історичним часом? Коли люди почали фіксувати події в хронологічній послідовності?</i>). Після такого прочитання тексту пропонуємо школярам упродовж 2 хв виконати письмове завдання: Спираючись на текст, доповніть твердження.</p> <p><i>Історичний час – це ...</i> <i>Наша ера – це ...</i> <i>Століттям, або віком, називають ...</i> <i>Тисячоліття – це ...</i></p> <p>Усвідомити умовний характер поняття «ера» дітям допоможе інформація та запитання з рубрики «Кошик ідей». Окрім того, вона дає відповіді на запитання, пов'язані з нашим сьогоденням. У діяльнісному плані ця рубрика виконує роль своєрідної інтелектуальної розрядки, дає змогу переключити увагу, адже наступна частина етапу вивчення нового матеріалу – досить одноманітна, вимагає зосередженості. Власне, у посібнику вміщено вичерпну кількість інформації та тренувальних завдань, аби п'ятикласники ознайомилися з поняттям «лінія часу», навчилися її креслити та позначати на ній роки і століття. Труднощі може викликати засвоєння учнями римських цифр для позначення століть. Тож звертаємо увагу, що доцільно виконувати такі завдання з опорою на наочність: добре, якщо в класній кімнаті на уроках хронології постійно буде</p>
---	--	---	--

			<p>розміщено таблицю-нагадування – на зразок тієї, яка подана в посібнику на с. 12. Виконувати завдання доречно фронтально – надавати можливість наводити свої приклади якомога більшій кількості учнів, одразу виправляти помилки й коментувати їх.</p> <p>П'ятикласникам, які швидко засвоїли алгоритм позначення років і століть, співвіднесення років зі століттями, запропонуйте самостійно виконати завдання в рубриці «Міркуємо» (гра «Історична математика»): Позмагайтеся, хто швидше розв'яже запропоноване історичне рівняння. <i>(Правильно виконавши обчислення, отримаєте століття, у якому відбулася Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького).</i></p> <p>(a + b + c) : 3 – 3 = ?, де a – століття, у якому ви народилися, b – століття, у якому народилися ваші батьки, c – століття, у якому жив Тарас Шевченко.</p>
<p>«Рефлексія» Поділіться враженнями про сьогоднішній урок, продовживши речення: <i>На сьогоднішньому уроці я дізнався / дізналася... Сьогодні на уроці я навчився / навчилася... замислився / замислилася про...</i></p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Запишіть у зошиті: 1) будь-який рік 5 ст.; XV ст.; XIX ст.; XXI ст.; 2) до яких століть</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Звертаємо вашу увагу, що практичний характер навчального матеріалу дає змогу чітко виокремити в структурі навчальних результатів компетентнісний складник. Важливо, щоб це усвідомлювали і діти, тому, проводячи рефлексію, заохочуйте їх резюмувати, про що дізналися, чого навчилися (які дії виконувати), про що замислилися. Аби цей етап уроку відбувся організовано й зайняв мінімальну кількість часу, перед тим, як дати дітям можливість висловитися, запропонуйте мініанкету для кожного (добре, якщо це буде малюнок-</p>

<p>належать 860 р.; 1199 р.; 1648 р.; 1840 р.; 3) до якої половини і яких століть належать 899 р.; 1264 р.; 1709 р.; 1939 р.</p> <p>«Домашнє завдання» Розв'яжіть кросворд.</p>			<p>схема «Я на уроці історії: дізнався / дізналася; навчився / навчилася; замислився / замислилася»). За часових можливостей надайте слово більшій чи меншій кількості учнів.</p> <p>Для проведення оцінювального етапу, крім фронтальної бесіди за питаннями уроку, можна провести історичний диктант із само- або взаємоперевіркою.</p> <p>Насамкінець прокоментуйте домашнє завдання (завзятим учням можна запропонувати підготувати свій кросворд за темою уроку або історичне рівняння) і узагальніть роботу на уроці своїми враженнями та оцінками.</p>
---	--	--	---

Урок 11. Способи впорядкування хронологічних даних

<p>1. «Міркуємо» Роздивіться фотографії. Як організовано навчання з дітьми, зображеними на світлинах? На якому фото урок найбільше подібний до тих, що відбуваються у вас? На якому уроці ви хотіли б побувати? Чому? Чи лише на уроках у школі можна чогось навчитися? Що для вас означають твердження: «Я це знаю», «Я вмю це робити»? Чи важливо для вас розуміти те, чого ви навчаєтеся? Якою ви уявляєте школу майбутнього?</p> <p>2. «Обговорюємо» Чи можете ви розташувати світлини на лінії часу? Яку кількість років має символізувати кожна позначка,</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>	<p>Тема цього уроку вже стала традиційною для пропедевтичного курсу історії в 5 класі. Розроблено та апробовано багато методичних прийомів навчання дітей розв'язувати хронологічні задачі.</p>	<p>Урок розпочніть з перевірки домашнього завдання. Оскільки воно полягало в розгадуванні кросворда, перевіряти відповіді немає сенсу (правильність добору слів-відповідей є очевидною). Натомість запитайте в п'ятикласників, чи цікаво їм було це робити. Можливо, якісь запитання викликали труднощі. Якщо в класі є діти, які підготували інший кросворд, можна запропонувати розв'язати всім разом його.</p> <p>Щоб перейти до теми нового уроку, запитайте в дітей, чому для істориків так важливо домовитися про лічбу років у минулому. Далі запропонуйте попрацювати зі світлинами, зробленими в різний час, уміщеними на с. 14 (у парах), результатом чого має бути розміщення світлин у хронологічній послідовності.</p> <p>Мотиваційний етап уроку організуйте за</p>
---	---	---	---

<p>аби це зробити? Скільки часу, на вашу думку, пройшло між створенням фотографій – років, десятиліть, століть? Як стає у пригоді стрічка часу для відповіді на ці запитання?</p>			<p>запитаннями в рубриці «Обговорюємо». Звертаємо увагу, що акцент у перших завданнях уроку зроблено на тому, чи достатньо дітям знань, аби впоратися із вправами. Тож не наполягайте на швидкому й бездоганному виконанні завдань. Якщо діти відчують труднощі, наголосіть, що після сьогоднішнього уроку таких труднощів має стати менше. Після цього оголосіть тему уроку та зверніть увагу на його очікувані результати.</p>
<p>3. «Читаємо» Прочитайте текст. Що називають хронологічними задачами та як їх розв'язувати?</p> <p>4. «Досліджуємо» Перекажіть один одному, яких дій треба дотримуватися, щоб розв'язати хронологічну задачу. Оберіть один з поданих нижче різновидів задач та уважно прочитайте коментар до розв'язку. Спробуйте розв'язати задачу самі. Перевірте записи одне в одного, порівняйте з коментарями в посібнику.</p> <p>5. «Кошик ідей» Чи схожі хронологічні задачі на ті, які ви розв'язуєте на уроках математики? Чим? А чим відрізняються? Запишіть на дошці всі варіанти відповіді на це запитання, виберіть кілька найбільш слушних, на вашу думку, та занотуйте.</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30–35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту:</p> <p>Способи впорядкування хронологічних даних: лінія часу, хронологічна таблиця, синхронізована таблиця.</p> <p>У межах уроку п'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про поняття «історичний час», «рік», «століття», «тисячоліття», «ера», «літочислення». <p>Очікувані результати навчання в контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння розрізняти системи літочислення, пояснювати їх на прикладах; • уміння установлювати послідовність історичних подій за допомогою лінії часу; • уміння за визначеним учителем 	<p>Ознайомлення з типами хронологічних задач та способами їх розв'язування доречно організувати як роботу з посібником.</p> <p>Варіант 1 Коментоване читання тексту на с.15 із демонстрацією виконання дій на дошці (діти читають вголос, учитель демонструє на дошці).</p> <p>Варіант 2 Пропонуємо дітям ознайомитися з послідовністю виконання дій під час розв'язування хронологічних задач і відповісти на три «Як?»:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Як проілюструвати хронологічну задачу, показати, що вона є не математичною, а історичною? 2. Як показати на малюнку, що звичайна горизонтальна лінія є лінією часу? 3. Як зробити лінію часу зрозумілою не лише для того, хто розв'язує задачу, а й для стороннього? <p>(Коли діти відповідатимуть на 2 і 3 запитання, просимо їх підтвердити відповіді зображенням на дошці. Цей</p>

<p>6. «Читаємо» Прочитайте текст.</p> <p>7. «Читаємо» Перейшовши за посиланням, прочитайте оповідання. Про яку історичну постать у ньому йдеться? Яку історичну подію покладено в основу оповіді? Чи є серед героїв цього оповідання вигадані постаті? Чи все, розказане в оповіданні, є історичним фактом? На підставі оповідання та хронологічної таблиці, уміщеної у попередньому завданні, складіть хронологічну задачу. Запропонуйте розв'язати її однокласникам.</p>		<p>алгоритмом розташовувати події в хронологічній послідовності;</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння укладати хронологічну та синхронізовану хронологічну таблиці. <p>З-поміж очікуваних результатів засвоєння цієї теми є й ставлення, втілене в таких формулюваннях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє суть тяглості історичного процесу; • усвідомлює важливість правильного визначення історичного часу для розуміння логіки історичних процесів. <p>Як працювати з історичним оповіданням</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Перш ніж читати оповідання, зверніть увагу на запитання, винесене перед ним (<i>якщо такого запитання не пропонують навчальні матеріали, вчителю доречно дібрати його самому, роблячи акцент на історичній інформації, суголосній темі уроку</i>). 2. Спочатку прочитайте оповідання мовчки, обмірковуючи відповідь на постановочне запитання. 3. Визначте, яка історична інформація (про якого історичного діяча або які події) лежить в основі оповідання, а що в ньому є 	<p>момент використовуємо для того, аби надати пояснення щодо правил роботи з лінією часу).</p> <p>Ознайомлення з типами задач проведіть як <u>роботу в парах</u>, чітко встановивши час для кожного етапу роботи. Після кожного етапу робіть коротке узагальнення й оголошуйте наступний етап та його хронометраж:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлювальне читання (с. 15–16) – 1 хв. <i>Які бувають хронологічні задачі?</i> 2. Вибір у парах якомось типу задачі, уважне перечитування коментаря до розв'язку – 2 хв. <i>Чи зрозумілим є пояснення в посібнику, як розв'язувати задачу обраного вами типу?</i> 3. Самостійний розв'язок задачі й оформлення записів у зошиті із взаємоперевіркою – 3 хв. <i>Чи були труднощі під час виконання завдання?</i> <p>Після цього запропонуйте попрацювати самостійно: оберіть дві задачі із запропонованих нижче та розв'яжіть їх, зробивши потрібні записи на лінії часу – 5–7 хв. Звертаємо увагу, що під час самостійної роботи учнів вам належить роль помічника-консультанта. Приділіть особливу увагу дітям, яким виконувати завдання складно (такі діти можуть розв'язати лише одну задачу, натомість тим, хто не відчуває труднощів, запропонуйте розв'язати й інші). Для зміни видів роботи і задня психологічної розрядки запропонуйте дітям</p>
--	--	---	--

		<p>вимислом авторів.</p> <p>4. Яку історичну інформацію допомагають зрозуміти вигадані деталі, герої, обставини?</p> <p>5. Прочитайте оповідання відповідно до завдання вчителя (за ролями, частинами, вибірково, ланцюжком).</p> <p>6. Знайдіть відповідь на інші запитання до оповідання.</p> <p>7. Порадьтеся з однокласниками з приводу прочитаного. Що сподобалося в оповіданні? Як його можна проілюструвати? Влаштуйте конкурс на кращий сюжет малюнка за оповіданням.</p>	<p>порівняти історичні (хронологічні) з математичними (рубрика «Кошик ідей»).</p> <p>Варіант 1 Пошук відповідей на запитання в загальному колі (фронтально).</p> <p>Варіант 2 «Мозковий штурм».</p> <p>Варіант 3 Гра «Знайди 5 відмінностей».</p> <p>Після цього вчитель перекидає місток до наступного змістового блоку навчальної теми – хронологічних таблиць як способу впорядкування хронологічних даних. Привернути увагу дітей можна такою заувагою: <i>А тепер ви дізнаєтеся ще про одне особливе використання добре відомого вам з інших уроків інструмента – таблиць.</i> Із навчального тексту на с.18 діти дізнаються про хронологічні таблиці, про їхню структуру та деякі усталені позначення.</p> <p>Уміщений у посібнику текст є інформативно-інструктивним, тож ніякі настановчі запитання його не супроводжують. Натомість є завдання на аналіз уміщеної в ньому хронологічної таблиці (с.18–19). Роботу над таблицею найдоцільніше організувати в парах.</p> <p>За резерву часу або для зацікавлених учнів пропонуємо самостійно опрацювати історичне оповідання про подорож княгині Ольги до Царгорода («Царгородські дива»), скласти хронологічну задачу й запропонувати розв’язати її однокласникам.</p>
--	--	---	---

<p>«Рефлексія» Чи цікаво вам було розв'язувати хронологічні задачі? А складати? Поділіться враженнями про сьогоднішній урок, продовживши речення: <i>На сьогоднішньому уроці я дізнався / дізналася..., навчився / навчилася..., замислився / замислилася про...</i></p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.</p> <p>«Домашнє завдання» Розв'яжіть хронологічні задачі.</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>	<p>Одним з прийомів інтерактивного навчання для проведення підсумкового етапу уроку є «Незакінчене речення». Незакінчене речення може бути усним і письмовим. Воно має пропонувати учням підсумкові рефлексивні формули, наприклад: <i>«Для мене сьогодні важливим було...», «Сьогодні я навчився...», «Мені хотілося надалі навчитися...»</i></p>	<p>Етап рефлексії можна організувати з використанням гри «Голосування»: запропонуйте висловитися з приводу того, що цікавіше – розв'язувати хронологічні задачі чи складати їх. Почергово поставте ці питання на голосування. Підбийте результати. Перед підведенням підсумків уроку запитайте в дітей: <i>Як, на вашу думку, історики складають хронологічні задачі чи розв'язують їх?</i></p> <p>Підведіть підсумки уроку та прокоментуйте домашнє завдання.</p>
--	--	--	--

**Урок 12. Історія приладів для вимірювання часу.
Літочислення в сучасному світі**

<p>1. «Міркуємо» Роздивіться ілюстрації і прочитайте текстівки до них. Поділіться припущеннями, навіщо за давнини на міських вежах установлювали годинники з дзвоном. Чи вмієте ви визначати час за положенням стрілок на циферблаті? Як ви думаєте, чи завжди це вміння було важливим для людини? Чи важливо для вас орієнтуватися в часі і за допомогою яких пристроїв ви це робите?</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв <i>Перевірка д. з. – 3 хв</i></p> <p><i>Актуалізація опорних знань – 2 хв.</i></p>		<p>Урок почніть з перевірки домашнього завдання, яке полягало в розв'язанні двох хронологічних задач. Щоб поглибити уявлення учнів про відмінності історичних задач від математичних і водночас вияскравити інформативний, пізнавальний бік таких завдань, запропонуйте дітям пограти в гру «Плутанка». Для цього перед уроком на дошці зробіть записи: <i>1840, 1997, Тарас Шевченко, 181 рік тому, Леонід Каденюк, збірка поезій «Кобзар», за 6 років після проголошення незалежності України, український космонавт, перший політ у космос.</i> Запропонуйте учням «розплутати</p>
---	--	--	---

<p>2. «Обговорюємо» Розфарбуйте зображення різних годинників. Які з них винайшли раніше, а які – пізніше? Чи однакове їхнє призначення? Деякі з зображених годинників, попри те що прилади для вимірювання часу змінилися, використовують і нині. Як ви думаєте, з якою метою?</p>	<p><i>Мотивація навчальної діяльності – 2 хв.</i></p>	<p>плутанку» і записати з поданих слів двоє речень. (Кільком учням запропонуйте прочитати складені речення, нехай інші п'ятикласники прокоментують недоліки, які трапляться). Щоб пригадати засвоєні на попередніх уроках поняття «історичний час», «ера» тощо, запитайте: <i>У якій задачі йшлося про подію, яка започаткувала космічну еру в Україні? Що означає поняття «ера»? Чому ера потрібна для обліку історичного часу?</i> (Звертаємо увагу, що перевірка домашнього завдання і вступна фронтальна бесіда мають бути динамічними, тож чітко стежте за хронометражем і орієнтуйте в часі дітей – усе це має тривати до 3 хв, тому обирайте ті прийоми роботи, які можуть бути проведені швидко у вашому класі. Наприклад, якщо складання і записування речень вашими дітьми потребуватиме більшої кількості хвилин, обмежтеся роботою усно).</p> <p>Щоб перекинути місток від попереднього уроку до цього, зрештою роботу на цьому етапі реченням: <i>Більше дізнаємося про час в історії сьогодні</i> – і запропонуйте вихованцям роздивитися ілюстрації в посібнику (с. 20).</p> <p>Бесіду, спрямовану на аналіз ілюстрацій у матеріалах для учнів, доречно завершити відгадуванням загадки та розмальовуванням різних годинників, що сприятиме створенню легкої атмосфери на уроці. Після цього оголосіть тему і завдання уроку.</p>
--	---	--

<p>3. «Читаємо» Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання до нього.</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30–35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту: Історія приладів для вимірювання часу. Розвиток систем літочислення. Літочислення в сучасному світі.</p> <p>У межах уроку п'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про поняття «історичний час», «рік», «століття», «тисячоліття», «ера», «літочислення». <p>Очікувані результати навчання в контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння розрізняти системи літочислення, пояснювати їх на прикладах; • уміння установлювати послідовність історичних подій за допомогою лінії часу; • уміння за визначенням учителем алгоритмом розташовувати події в хронологічній послідовності. <p>З-поміж очікуваних результатів засвоєння цієї теми є й ставлення, втілене в таких формулюваннях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє суть тяглості історичного процесу; • усвідомлює важливість правильного визначення історичного часу для розуміння 	<p>Опрацювання теми уроку, як завжди буває з історичною інформацією, має два рівні: прямий, який безпосередньо впливає з формулювання теми, і рівень підтексту – тобто рівень прихованих сенсів. На цьому уроці цей закодований сенс можна втілити у судженні: <i>той, хто контролює час, має владу над життям</i>. Власне, вже аналіз перших ілюстрацій скеровує думку в такому напрямку – зверніть увагу на запитання <i>Навіщо за давнини на міських вежах установлювали годинники з дзвоном?</i> Ця думка міститься і навчальному тексті про історію годинника, з якого діти довідуються, що пристрої для вимірювання часу здавна були ознакою могутності, предметами багатства і витворами мистецтва.</p> <p>Опрацювання першого тексту за темою уроку можна організувати за різними сценаріями.</p> <p>Варіант 1</p> <p>Дотримуйтеся сценарію, запропонованого в матеріалах для учнів. Застосуйте прийом читання вголос ланцюжком (з коментарями фрагментів тексту: поясненням незрозумілих слів, акцентуванням на найважливішому) та обговоріть у фронтальній бесіді відповіді на запропоновані до тексту запитання: <i>Що довідалися про історію приладів для вимірювання часу? Які переваги і недоліки різних типів годинників? Поміркуйте, які годинники були символом могутності, витворами мистецтва та предметом розкоші.</i></p>
---	---	--	---

<p>4. «Кошик ідей» Обміркуйте, чому для істориків важливо знати, як вимірювали час у різні історичні періоди. Запишіть на дошці всі варіанти відповіді на це запитання, виберіть кілька найбільш переконливих, на вашу думку, та занотуйте.</p> <p>5. «Читаємо» Прочитайте текст. Сформулюйте за текстом 5–6 запитань для вікторини «Що? Де? Коли?», поставте їх однокласникам за сусідньою партою. Перевірте відповіді за текстом.</p>	<p>логіки історичних процесів.</p> <p>Опрацювання теми уроку в матеріалах для учнів запропоновано організувати як роботу з навчальним текстом. У методиці викладання історії розроблено низку прийомів роботи з текстом. Обираючи сценарій такої роботи для конкретного уроку, пам'ятайте, що треба завжди орієнтуватися на рівень підготовки класу, пам'ятати, що в роботі з текстом має простежуватися наступність за принципом «від простішого до складнішого», прийоми мають бути до снаги п'ятикласникам, а їх застосування від уроку до уроку має засвідчувати поступ в опануванні прийомів роботи з текстом.</p> <p>Система роботи над вміннями розпочинається з демонстрації прийому. На другому етапі організуємо серію спеціальних вправ. Поступово учні починають застосовувати прийом самостійно. Логіка такої послідовності опанування прийомів навчальної діяльності полягає в тому, що прийом є інструментарієм, його застосування має сприяти найрезультативнішому опануванню змісту та передбачених навчальною</p>	<p>Варіант 2 Прочитайте текст самостійно та доберіть до нього назву. Складіть простий план тексту. (Орієнтовні відповіді учнів: <i>Історія годинника</i> 1. <i>Що називають сонячним годинником.</i> 2. <i>Як вимірювали час за допомогою водяного годинника.</i> 3. <i>Як працювали вогняні годинники.</i> 4. <i>Де винайшли механічний годинник.</i> 5. <i>Якими годинниками користуються нині).</i></p> <p>Для завершення обговорення запропонуйте учням виконати письмове завдання, що дає змогу замислитися про символічне значення часу: <i>Поясніть подані вислови зі словом «час». З 3–4 (на вибір) складіть і запишіть речення.</i> <i>Час лікує • На все свій час • Виграти час • Бути на часі • Час працює на нас • Час – це гроші • Питання часу • Час зупинився.</i> Хоч якою цікавою є історія годинників, пам'ятайте, що ці сюжети мають підвести учнів до усвідомлення того, чому знання про минуле приладів для вимірювання часу важливі для історичної науки. Вияскравлює це питання завдання в рубриці «Кошик ідей». Тож пошук відповіді на запропоноване в ньому запитання стане містком до наступної порції історичної інформації – системи літочислення. Опрацьовуючи цю частину навчального матеріалу, доцільно дотримуватися сценарію, запропонованого в посібнику. Роботу над тестом радимо завершити виконанням письмового завдання.</p>
---	---	---

	<p>програмою вмінь, попри те, що в кінцевому результаті саме засвоєння прийомів навчальної (пізнавальної) діяльності є найціннішим здобутком навчання. Це повною мірою стосується прийомів роботи з текстами. Уже в п'ятому класі учнів потрібно навчати прийомів коментованого читання вголос, постановки спочатку репродуктивних запитань (закритих, таких, що спрямовані на відтворення тексту), а згодом – відкритих (<i>Чому? Які причини? Які наслідки? Яка мета? Що якщо...</i>). Ці прийоми мають зворотний компетентнісний бік: вміння будувати переконливі, логічні зв'язні відповіді. Наступна серія прийомів, які учні опановують поступово, складається із з'ясування основного в тексті. Спочатку треба ставити запитання «Про що йдеться в тексті?» та «Що саме про це сказано?», а вже потім спонукати прямою вказівкою визначити основну думку тексту, абзацу, речення. Далі вчимо дітей виокремлювати ключові слова і переказувати текст за ними, складати плани, формулювати тези; і лише згодом – складати резюме прочитаного тексту або анотацію до нього.</p>	<p>Заповніть пропуски: <i>1. Старим стилем називають ... за ... календарем.</i> <i>2. Новим стилем називають ... за ... календарем.</i> <i>3. Нова, або наша, ера – це ... від ...</i> Певної уваги потребує відпрацювання вміння читати фрази, у яких є вказівка на стиль. Тому з тренувальною метою можна запропонувати дітям гру «Кваліфікований читач». Для її проведення можна скористатися реченнями, які завчасно треба підготувати (написати на звороті дошки або підготувати окремий файл і вивести його в потрібний момент на інтерактивну дошку). Це можуть бути такі речення: <i>1. Леся Українка народилася 25 лютого (13-го лютого за ст. ст.) 1871 року.</i> <i>2. Автор славетної «Енеїди» Іван Петрович Котляревський народився в Полтаві 1769 року. – 29 серпня (за ст. ст.), а 9 вересня за н. ст.</i> <i>3. Іван Франко народився 15 серпня (27 серпня за н. ст.) 1856 року.</i> Для закріплення хронологічних уявлень (якщо дозволяє час) можна запитати в дітей, як обраховано дату народження діячів культури за новим стилем. Також зацікавленим учням можна запропонувати скласти за поданими реченнями хронологічні задачі.</p>
--	---	---

		Вступний характер перших уроків історії дає змогу вчителю з'ясувати рівень сформованості вмінь самостійної роботи над текстом, сформовані в початковій школі.	
<p>«Рефлексія» Що нового про історію обчислення часу дізналися на уроці? Наведіть факти, які доводять, що минуле допомагає пояснити сьогодення. Що з матеріалів уроку видалося найцікавішим? Про що хотіли б дізнатися докладніше?</p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку. Розв'яжіть кросворд (с. 24).</p> <p>«Домашнє завдання» Перейшовши за кодом або посиланням, прочитайте статтю. Що з неї довідалися про святкування нового року? Яка інформація з матеріалів уроку допомагає зрозуміти давні традиції українців? Підготуйте за матеріалами статті коротке повідомлення про календарні зміни, без знання яких давній звичай святкувати новий рік 1 вересня є незрозумілим.</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Наскрізню ідею уроку можна ще раз зацентувати на етапі рефлексії: <i>Наведіть факти, які доводять, що минуле допомагає пояснити сьогодення.</i> А вже після цього запропонувати висловитися з приводу значення уроку для кожного з них.</p> <p>Для перевірки і оцінювання роботи учнів на уроці можна скористатися кросвордом на с. 24. Запропонуйте найактивнішим учням дібрати ще 5 слів для цього кросворду і відповідні формулювання (зауважте, що це можуть бути поняття, опрацьовані на попередніх уроках, але з теми хронології).</p> <p>Підведіть підсумки уроку та прокоментуйте домашнє завдання, наголосивши, що завдання є усним.</p>

Урок 13. Історія світу та України на лінії часу

<p>1. «Міркуємо» Роздивіться ілюстрації та прочитайте текстівки до них. До історичної спадщини яких країн належать зображені пам'ятки? Які з них є подібними? Чи можна на підставі цієї подібності робити висновок про схожі умови життя, знання та вміння людей, які мешкали в різних куточках світу?</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>	<p>Основне завдання курсу – підготувати учнів до успішного засвоєння історичних знань у наступних класах. Тож плануючи роботу на уроці, подбайте про те, щоб п'ятикласникам було цікаво виконувати завдання, щоб вони відчували не так відповідальність, як інтерес і натхнення. Цьому сприятиме широке використання диференційованих за рівнем складності завдань. Звертаємо увагу, що в посібнику ви не знайдете відповідного маркування, оскільки автори обстоюють думку, що будь-яке завдання, якщо воно сформульоване з урахуванням віку і досвіду, можна використати диференційовано. Прикладом цього слугує завдання в рубриці «Обговорюємо» (с. 26).</p> <p>Розвивальне за характером завдання, яке дає змогу поєднати історичні знання (уявлення про періодизацію історії, історичні реалії різних епох) з мовними, має три рівні виконання:</p> <p>1) читання, розфарбовування малюнка і добір з переліку вислову, яким той малюнок можна проілюструвати (<i>репродуктивний рівень</i>);</p>	<p>Урок розпочніть з перевірки домашнього завдання, надавши слово охочим учням поділитися розповіддю про збережений у пам'яті українців звичай святкування нового року 1 вересня – цьому присвячена стаття, яку було рекомендовано прочитати вдома. Вислухавши 1–2 підготовлені повідомлення, запитайте в п'ятикласників: <i>Без знання яких давній звичай святкувати новий рік 1 вересня є незрозумілим? Яка історична інформація з попереднього уроку допомагає пояснити цей звичай? Як отримані на попередньому уроці знання допомагають розуміти історичний час?</i></p> <p>Щоб перекинути місток до нової теми, узагальніть, що різні способи обліку часу були за давнини звичайним явищем. Тому історики прагнуть впорядковувати хронологічні дані. Одним з таких способів є лінія часу.</p> <p>Для актуалізації опорних знань запропонуйте дітям розглянути ілюстрації в посібнику на с. 25. Ключовим питанням, навколо якого варто будувати фронтальну бесіду, – це запитання <i>Чи можна на підставі подібності пам'яток робити висновок про схожі умови життя, знання та вміння людей, які мешкали в різних куточках світу?</i> Саме відповіді на це запитання узагальнює письмовим завданням: <i>Пам'ятки, зображені на ілюстраціях №... і №..., є подібними, оскільки .... вони належать до... джерел історії. На їхній</i></p>
---	---	--	---

<p>2. «Обговорюємо» Чи траплялося вам чути і вживати вислови <i>печерна людина, кам'яний вік, винайти колесо, відкривати Америку</i> і подібні, які відбивають уявлення про різні періоди в історії людства? Пригадайте ситуації, коли вживають кожне зі словосполучень (за потреби, скористайтеся «Довідкою»).</p>		<p>2) пригадайте ситуації, скориставшись «Довідкою», коли такі вислови вживають (<i>напівсамостійне застосування знань</i>);</p> <p>3) наведіть приклади вживання таких висловів (<i>творче застосування</i>).</p> <p>Аби завдання пробуджувало інтерес до вивчення історії, сприяло розвитку мислення дітей, використовуйте потенціал запропонованих завдань максимально.</p>	<p><i>підставі історики можуть зробити висновок, що люди, які їх створили, хоч і жили в різних куточках світу, мали схожі ....</i></p> <p>Усвідомленню уявлень про єдність історії сприятиме завдання в рубриці «Обговорюємо». Зверніть увагу, що завдання передбачає різний рівень виконання: від відповідей на проблемне питання «Чому», до складання речень зі сталими висловами, що ґрунтуються на історичних уявленнях, та розмальовуванням ілюстрації і добору коментаря до нього.</p> <p>Після виконання цього завдання оголосіть тему сьогоднішнього уроку.</p>
<p>3. «Читаємо» Прочитайте текст та дайте відповідь на запитання до нього.</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30–35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту:</p> <p>Історія світу та України на лінії часу.</p> <p>У межах уроку п'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про хронологічні межі та характерні ознаки історичних періодів розвитку людства; історичних періодів історії України. <p>Очікувані результати навчання в контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння встановлювати послідовність історичних подій за 	<p>Для ознайомлення з поняттям історико-культурних епох та періодизацією історії запропоновано навчальний текст, прочитавши який п'ятикласники мають відповідати на запитання:</p> <p><i>Що називають історико-культурною епохою? На підставі яких ознак їх виокремлюють? Які історико-культурні епохи виокремлюють в історії європейських народів?</i></p> <p>З огляду на те, що інформація, викладена в тексті, є суто науковою і новою для більшості школярів, доречним видається застосування коментованого читання вголос.</p> <p>Пропедевтичний (адаптаційний) характер курсу передбачає практичне ознайомлення з теоретичними питаннями, тому учням запропоновано після ознайомлювального</p>

<p>4. «Кошик ідей» Обміркуйте відповідь на запитання, які ознаки притаманні сучасній культурній епосі. Запишіть на дошці всі варіанти відповіді на це запитання, виберіть кілька найбільш переконливих, на вашу думку, та занотуйте.</p> <p>5. «Досліджуємо» Проаналізуйте схему. Які періоди виокремлюють в історії України? Коротко схарактеризуйте кожен за планом: 1) яку назву має період; 2) які його хронологічні межі; 3) які найвизначніші події відбулися в цей період.</p>		<p>допомогою лінії часу;</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння за визначеним учителем алгоритмом розташовувати події в хронологічній послідовності, • вміння укладати хронологічну та синхронізовану хронологічну таблиці. <p>З-поміж очікуваних результатів засвоєння цієї теми є й ставлення, втілене в таких формулюваннях:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє суть тягlosti історичного процесу; • усвідомлює важливість правильного визначення історичного часу для розуміння логіки історичних процесів; • розуміє, що історія українського народу, України є невід’ємною складовою світового історичного процесу. 	<p>читання <i>накреслити лінію часу і позначити на ній історико-культурні епохи в історії європейських народів, указавши хронологічні межі кожної.</i></p> <p>Зауважте, що виконання цього завдання потребуватиме часу і консультативної допомоги дітям, які працюють індивідуально в зошиті.</p> <p>Зверніть увагу школярів про те, що в тексті не згадано про сучасний період. Запропонуйте їм обміркувати, які ознаки притаманні сучасній культурній епосі (рубрика «Кошик ідей»).</p> <p>Важливим компонентом змісту уроку є ознайомлення учнів з періодизацією історії України. Цю частину уроку запропоновано організувати через виконання завдання в рубриці «Досліджуємо» – як роботу зі схемою (с. 28–29).</p> <p>Розглянемо кілька варіантів опрацювання матеріалу.</p> <p>Варіант 1</p> <p>Запропонуйте дітям виконувати завдання в <u>парах</u>. За такого варіанту чітко поясніть дітям етапи роботи і хронометраж:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) читання схеми і підкреслення в тексті відповідей на питання плану (4 хв); 2) усне обговорення відповідей за планом (1 хв); 3) робота з лінією часу (2 хв). <p>Обмін результатами роботи за такого сценарію здійснює у фронтальній бесіді (3 хв).</p> <p>Варіант 2</p> <p>Запропонуйте дітям виконувати завдання в <u>групах</u>.</p>
---	--	--	--

		<p>Кожній групі запропонуйте докладно попрацювати лише з одним періодом. Проте 1 етап роботи передбачає ознайомлювальне читання всієї схеми (2–3 хв). Після цього визначтеся, яка група опрацюватиме який період. Після цього відведіть ще 2 хв, аби школярі в групах проаналізували за запропонованим у завданні планом свій період і підготували коротке повідомлення.</p> <p>Третій етап за такого сценарію передбачає презентацію періоду для всього класу, коментування під час фронтальної бесіди (5 хв). Після цього діти мають самостійно виконати письмове завдання в зошиті.</p> <p>Як бачимо, робота в групах потребує більшої кількості часу й чіткої організації, тож зважте на це, плануючи сценарій уроку.</p>
<p>«Рефлексія» У який період історії України ви хотіли б потрапити, подорожуючи машиною часу? Чому?</p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.</p> <p>«Домашнє завдання» На лінії часу позначено періоди історії України. Роздивіться подані нижче ілюстрації і дайте відповіді на запитання. 1. Які історичні джерела використовували художники для реконструкції минулого? 2. Де, на вашу думку, треба розташувати ілюстрації на</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>	<p>У більш підготовлених класах письмове виконання попереднього завдання може бути оцінене. У такому випадку рефлексія буде завершальним етапом уроку.</p> <p>У класах, де для роботи з лінією часу потрібно більше часу, оціненим завданням може бути домашнє. У такому випадку наголосіть на цьому, зауваживши, що подібне завдання до того, яке було на уроці, діти виконують удома на оцінку. Запропоноване в посібнику запитання дає простір для фантазії учнів, тож чітко стежте за часом.</p> <p>Підведіть підсумки уроку та прокоментуйте домашнє завдання.</p>

<p>лінії часу? 3. З якими періодом історії України співвідноситься кожна ілюстрація? 4. Поміркуйте, чи відрізнялося життя людей у різні часи.</p>			
<h3>Урок 14. Історична карта</h3>			
<p>1. «Міркуємо» Роздивіться ілюстрації. Що на них зображено? На якій ілюстрації докільця зображено так, як ми його бачимо в реальному житті? На яких ілюстраціях природне середовище зображено за допомогою умовних символів? Як називають зображення земної поверхні за допомогою умовних символів? Навіщо створюють карти? Якими бувають карти? Яка з зображених карт стосується історії? Чому ви так думаєте?</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Оскільки домашнє завдання було письмовим, доцільно зібрати зошити для індивідуальної перевірки його виконання. Тож урок, який є досить насиченим за кількістю матеріалу, почніть його одразу з актуалізації опорних знань, яку організуйте за посібником. Запитання, запропоновані для обговорення, не викличуть труднощів у дітей, оскільки з початкової школи вони мають гарно сформовані уявлення про географічні карти. Тож для фронтального обговорення і виконання письмового завдання передбачте 2 хв часу. Після цього оголосіть тему уроку, познайомте дітей із запитаннями, на які вона мають давати відповідь наприкінці, і беріться до опрацювання нового матеріалу.</p>
<p>2. «Читаємо» Прочитайте текст. Позначте в ньому відому інформацію літерою «В», а нову – «Н». На яких уроках у початковій школі ви працювали з картами? Чим відрізняється від тих умовних зображень історична карта? Як історичні карти допомагають у</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30 – 35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту: Історична карта (мапа). Навчальна історична карта, атласи, контурні карти. Правила роботи з контурною картою.</p>	<p>Опрацювання матеріалу уроку доречно організувати за завданнями, запропонованими в матеріалах для учнів. Перед читанням тексту «Що називають історичною картою», який діти можуть опрацювати самостійно, наголосіть, що читатимуть вони із маркуванням тексту: позначатимуть в ньому відому інформацію</p>

<p>вивченні минулого?</p> <p>3. «Обговорюємо» Ознайомтеся з правилами роботи з історичною картою. Сформулюйте до кожного правила запитання, обговоріть відповіді з однокласниками за сусідньою партою.</p> <p>4. «Досліджуємо» Роздивіться історичну карту і дайте відповіді на запитання до неї.</p> <p>1. Визначте, яким подіям історії України присвячена карта. Про діяльність яких князів вона інформує? 2. Яким кольором позначено територію за князів Олега та Ярослава Мудрого? 3. Якими річками проходили кордони володінь за часів Ярослава Мудрого на заході та на сході, до яких озер простяглися ці володіння на півночі, якого моря сягнули на півдні? 4. З якими державами межувала Русь-Україна на заході та півдні? 5. Які князі ходили походами на землі Візантії? Якою річкою руське військо ходило до Візантії? 6. Визначте напрямки воєнних походів князя Святослава Ігоровича, встановіть їх перебіг.</p> <p>5. «Кошик ідей» Роздивіться фотографії та прочитайте коментарі до них. Чим зайняті</p>	<p>П'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • поняття «історична карта», «атлас», «легенда карти». <p>Очікувані результати навчання в контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння виокремлювати основні елементи карти, сталі та змінні об'єкти карти та пояснювати їх значення; • уміння співвідносити дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо); • уміння визначати на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій; • уміння позначати розміщення об'єктів на контурній карті, прокладати умовні маршрути, визначати відстані. <p>Спеціальних формулювань очікуваних ставлень стосовно уроків, присвячених історичній карті, немає. Тому орієнтуватися варто на загальну настанову, що може бути застосована й до картографічної компетентності, а саме:</p>	<p>літерою «В», а нову – «Н». Для роботи з текстом передбачте 3 хв. часу, після чого обговоріть у фронтальній бесіді. Крім запитань, передбачених у посібнику, запитайте в дітей, чому зменшені умовні зображення земної поверхні називають і картами, і мапами; що називають легендою карти. Запропонуйте ознайомитися з пам'яткою про роботу з історичною картою (до пам'ятки можна перейти за кодом або посиланням). Практичну роботу з історичною картою доцільно виконувати в парах (10 хв).</p>
--	--	---

<p>зображені люди? Поділіться припущеннями, наскільки в їхній роботі потрібне вміння працювати з картами. Чому, наносячи об'єкти на карту, варто дотримуватися певних правил? Чого ці правила можуть стосуватися?</p> <p>6. «Читаємо» Прочитайте текст та дайте відповіді на запитання: 1. Які карти називають контурними? 2. Для чого призначені такі карти? 3. Як працювати з контурними картами?</p>		<ul style="list-style-type: none"> розуміє, що історія українського народу, України є невід'ємною складовою світового історичного процесу. 	<p>Перевіривши виконання завдання під час фронтальної бесіди, обговоріть запитання з рубрики «Кошик ідей». Зверніть увагу, що проілюстроване фотографіями проблемне запитання дає змогу пригадати відомості про роботу археологів, тож доречно запитати в дітей, кому стають у пригоді навички роботи з історичною картою. Цей акцент дасть змогу перекинути місток до останнього змістового блоку уроку – роботи з контурними картами.</p> <p>Опрацюйте цей блок за завданнями в посібнику, передбачивши до 5 хв часу для виконання творчого завдання.</p> <p><i>Вигадайте казкову країну. Намалюйте, скориставшись правилами роботи з контурною картою, її зображення, позначте на ній деякі об'єкти, придумавши їм назви. Прокоментуйте зображення на своїй карті однокласникам за сусідньою партою.</i></p>
<p>«Рефлексія» Яка інформація на уроці видалася вам найцікавішою? Поділіться враженнями про урок за схемою: <i>Я – дізна(в/ла)ся про ...</i> – <i>навчи(в/ла)ся...</i> – <i>зацікави(в/ла)ся й хочу довідатися більше про...</i></p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.</p> <p>«Домашнє завдання» Складіть за історичною картою на</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Від творчого завдання, яке створило піднесений настрій школярам, перехід до рефлексії буде дуже природним. Тож для початку запитайте, чи сподобалося дітям працювати на уроці. Запропонуйте їм оплесками відгукнутися про різні завдання – <i>читання карт, вивчення минулого за картами, створення карти</i>. Надайте слово дітям, аби вони прокоментували свої досягнення на уроці за запропонованою схемою.</p> <p>Висока емоційність уроку створює передумови для застосування прийому само оцінювання. Запропонуйте учням «Листок самооцінювання» і кільком учням</p>

<p>с. 33 кілька запитань, відповіді на які передбачають демонстрацію об'єктів. Повправляйтеся відповідати на ці запитання, дотримуючись правил роботи з картою.</p>			<p>запропонуйте прокоментувати свою оцінку. Проінструкуйте учнів щодо виконання домашнього завдання, підведіть підсумки уроку.</p>
---	--	--	--

Урок 15. Історичний простір на картах упродовж історії

<p>1. «Міркуємо» Роздивіться фотографії. Якій меті слугують карти, зображені на них? Що треба знати, аби скористатися картою? Коли застосовують карти в повсякденному житті?</p> <p>2. «Обговорюємо» Роздивіться історичну карту на с. 33. Чим вона відрізняється від тих карт, якими користуємося в повсякденні? Навіщо складають історичні карти і що можна з них довідатися? Що потрібно знати, щоб скласти історичну карту?</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Розпочати урок доречно з перевірки домашнього завдання, якій можна відвести навіть трохи більше часу, оскільки воно стосувалося роботи з картою – і ця робота становить зміст і сьогоdnішнього уроку. За умовами завдання діти мали сформулювати кілька своїх запитань до карти на с. 33. Передбачено також було, що вони опрацюють пам'ятку «Як демонструвати об'єкти на настінній карті», тож добре, якщо ви до уроку виведете зображення карти на інтерактивній дошці або скористаєтеся близькою за змістом настінною картою. Оскільки діти склали запитання, можна організувати гру-змагання, поділивши клас на дві команди: команди по черзі відправляють до дошки свого учасника, а запитання ім. ставлять представники команди-суперниці. Власне, перевірка домашнього завдання плавно перетікає до теми сьогоdnішнього уроку – поставте лише насамкінець запитання з рубрик «Обговорюємо» (с. 37). Доречно також запитати в дітей, як вони гадають, як давно користуються картами люди? (У пригоді стане добірка ілюстрацій з рубрики «Міркуємо» у посібнику).</p>
---	---	--	---

			Після короткої актуалізаційної бесіди оголосіть тему сьогоденного уроку та познайомте дітей із питаннями уроку.
<p>3. «Читаємо» Прочитайте текст. Що дізналися про найдавніші картографічні малюнки?</p> <p>4. «Досліджуємо» Роздивіться ілюстрації, на яких зображено карти України – стародавню та сучасну. Знайдіть 5–10 розбіжностей. Чому карти є цінним історичним джерелом?</p> <p>5. «Читаємо» Прочитайте текст і дайте відповідь на запитання до нього.</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30–35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту:</p> <p>Розвиток уявлень людини про світ.</p> <p>Історичний простір на картах упродовж історії.</p> <p>П'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • поняття «історична карта», «атлас», «легенда карти». <p>Очікувані результати навчання в контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння виокремлювати основні елементи карти, сталі та змінні об'єкти карти та пояснювати їх значення; • уміння співвідносити дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо); • уміння визначати на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій; 	<p>Елементарні уявлення п'ятикласників про розвиток картографічних знань можуть сформулювати розповіді про найдавніші картографічні малюнки – цьому присвячена невелика замітка на с. 37–38, проілюстрована зображенням Межиріч-карти. Запропонуйте дітям, прочитавши текст самостійно, сформулювати до нього 3–4 запитання й обмінятися ними та в парах. Доречно також показати на карті України місце знахідки (район, область). Наочно продемонструвати зміни в картографічних зображеннях допоможе завдання з рубрики «Досліджуємо» (с. 38–39): у ньому запропоновано уважно роздивитися сучасну карту адміністративно-територіального устрою України та «Генеральну карту України» Гійома де Боплана. Причому, останню краще роздивлятися, перейшовши за посиланням чи кодом.</p> <p>Звертаємо увагу, що мета завдання – зацікавити, привернути увагу, спонукати замислитися, тому йому надано ігрової умовності – знайти 5–10 розбіжностей. Після виконання завдання запитайте в дітей, чи спало їм на думку запитання, хто цей картограф, який у XVII ст. склав карту українських земель. Далі запропонуйте прочитати текст з підручника.</p> <p>Варіант 1</p> <p>Читання вголос з коментарем вчителя (зокрема, п'ятикласники можуть</p>

<p>6. «Кошик ідей» Прочитайте довідку. Які дані враховують учені, розробляючи сучасні карти? Як новітні технології сприяють удосконаленню карт? Запишіть на дошці всі варіанти відповіді на запитання. Виберіть кілька найбільш переконливих, на вашу думку, та занотуйте.</p>		<p>•уміння позначати розміщення об'єктів на контурній карті, прокладати уявні маршрути, визначати відстані.</p> <p>Спеціальних формулювань очікуваних ставлень стосовно уроків, присвячених історичній карті, немає. Тому орієнтуватися варто на загальну настанову, що може бути застосована й до картографічної компетентності, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що історія українського народу, України є невід'ємною складовою світового історичного процесу. 	<p>потребувати допомоги в озвученні століть, за потреби нагадайте принагідно про застосування римських цифр). Відповіді на запитання під час фронтальної бесіди.</p> <p>Варіант 2 Самостійне читання з подальшим обговоренням за запропонованими в посібнику запитаннями.</p> <p>Варіант 3 Читання тексту в парах із складанням запитань для уявного інтерв'ю з Бопланом. Надавши кільком парам можливість озвучити запитання (можна когось попросити зіграти роль Боплана), усе одно узагальніть роботу за запитаннями, запропонованими в посібнику – вони спрямовані на розвиток історичного мислення.</p> <p>Після цього запропонуйте учням розв'язати хронологічну задачу. Перекинути місток від минулого до сьогодення допоможе завдання з рубрики «Кошик ідей», з якого діти довідаються про розвиток картографічних технологій. Роздуми дітей про майбутнє карт плавно переведіть до рефлексії.</p>
<p>«Рефлексія» Що в матеріалах уроку зацікавило найбільше? Про що хотіли б довідатися докладніше?</p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Підсумкову частину уроку організуйте за сценарієм, запропонованим у посібнику.</p>

<p>«Домашнє завдання» Роздивіться зображення карти. Придумайте історію про те, як допитливі друзі знайшли потьмянілу карту, яку сприйняли за давню, але аргументи однокласників переконали їх, що це не так (наведіть щонайменше 2–3 аргументи).</p>			
--	--	--	--

Урок 16. Українські землі на картах упродовж історії

<p>1. «Міркуємо» Роздивіться карту. Які назви для різних частин нашої держави на ній ужито? Як називають ту частину України, у якій ви мешкаєте? Що знаєте про походження цієї назви?</p>	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Урок розпочніть з перевірки домашнього завдання, удавшись до ігрового прийому. Зайшовши до класу, зіграйте велике збентеження: Сідайте, сідайте, друзі. Не повірите, що мені трапилося серед книжок у шкільній бібліотеці – на полиці у самому кінці. Бачили – там така завалена старими газетами... Дивіться... І демонструє потьмянілу, «зістарену» карту (можна скористатися й роздруком сучасної карти України, але трошки зім'яти її або старішою картою з кабінету історії). Діти, звісно, миттєво збагнуть, до чого цей вчительський розіграш, проте гарний настрій на урок буде гарантований. Ну і перевірите виконання домашнього завдання, яке передбачало пошук аргументів щодо спростування «давності» зображеної в посібнику «карти».</p> <p>Після цього запропонуйте учням попрацювати зі справжньою картою історико-географічних регіонів України і виконати завдання з посібника на с. 42 (у парах). Запитайте в дітей, чи всі, вжиті на</p>
---	--	--	---

			карті назви, їм зрозумілі. Після цього оголосить тему та питання уроку.
<p>2. «Читаємо» Прочитайте текст та складіть його план, формулюючи назви частин як питальні речення.</p> <p>3. «Читаємо» Прочитайте текст та дайте відповідь на запитання, що називають державним кордоном.</p>	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА 30–35 хв</p>	<p>Робота на уроці має бути спрямована на засвоєння учнями такого змісту: Українські землі на картах упродовж історії. Території розселення українців у світі. П'ятикласники мають набути знань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • поняття «історична карта», «атлас», «легенда карти». <p>Очікувані результати навчання у контексті теми уроку передбачають формування низки умінь, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння виокремлювати основні елементи карти, сталі та змінні об'єкти карти та пояснювати їх значення; • уміння співвідносити дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо); • уміння визначати на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій; • уміння позначати розміщення 	<p>Зміст уроку передбачає ознайомлення з досить складним для сприйняття молодших підлітків історичного матеріалу, який викладено в навчальних текстах. Тож подбайте про різноманітні прийоми опрацювання текстових фрагментів. Залежно від особливостей класного колективу, з яким ви працюєте, оберіть найоптимальніші форми роботи для кожного тексту: сплануйте, готуючись до уроку, який текст ви читатимете з дітьми коментовано, який запропонуєте їм прочитати в парах, а який – самостійно. У посібнику до кожного запропоновано завдання, які є ефективними для сприйняття історичної інформації. Текст про назви, які застосовували для називання нашої землі та державних утворень на ній упродовж історії, запропоновано опрацювати через складання плану із пунктами у формі питальних речень.</p> <p>Орієнтовний план може бути таким:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Як називали першу державу на наших землях за данини? 2. Коли вперше ужито назву «Україна»? 3. Які історичні назви вживають для називання окремих українських земель? 4. Які є приклади етнографічних назв? <p>Завершіть роботу над цим компонентом змісту виконанням письмово завдання в посібнику:</p>

<p>4. «Кошик ідей» Обміркуйте, чому державні кордони впродовж історії змінюються. Запишіть на дошці всі варіанти відповіді на це запитання, виберіть кілька найбільш переконливих, на вашу думку, та занотуйте.</p> <p>5. «Читаємо» Прочитайте текст та попрацюйте з картами.</p> <p>6. «Кошик ідей» Роздивіться ілюстрації. Де у світі виходили друком українські книжки? Поділіться припущеннями, чому українці впродовж історії опинялися в різних країнах? Запишіть на дошці всі варіанти відповіді на запитання. Виберіть кілька найбільш переконливих, на вашу думку, та занотуйте.</p>		<p>об'єктів на контурній карті, прокладати уявні маршрути, визначати відстані;</p> <ul style="list-style-type: none"> • показує на історичній карті / позначає на контурній карті території розселення українців у світі упродовж історії. <p>Спеціальних формулювань очікуваних ставлень стосовно уроків, присвячених історичній карті, немає. Тому орієнтуватися варто на загальну настанову, що може бути застосована й до картографічної компетентності, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що історія українського народу, України є невід'ємною складовою світового історичного процесу. 	<p><i>А Першу державу на наших землях історики називають ...</i></p> <p><i>Б Назву «Україна» вперше вжито ...</i></p> <p><i>В На європейських картах назва «Україна» набула поширення завдяки картографічним творам ...</i></p> <p><i>Г Для називання різних частин нашої держави здавна використовують історичні назви, наприклад...</i></p> <p><i>Д Прикладом етнографічної назви, яку застосовують до частини Галичини, Закарпаття та Буковини, є назва...</i></p> <p>Далі запропонуйте учням самостійно прочитати текст про державний кордон, після чого обговоріть запитання з «Кошика ідей» про те, чому державні кордони змінюються впродовж історії.</p> <p>Наступний змістовий блок уроку передбачає поєднання читання тексту з роботою з картами. Аби урок відбувався динамічніше, сплануйте роботу над різними картами в групах. (Під час виконання завдання, виконуйте роль консультанта).</p> <p>Останній змістовий блок – робота з ілюстраціями обкладинок дитячих книжок, опублікованих у діаспорі й ознайомлення з поняттям «діаспора».</p> <p>Якщо дозволяє час, можна запропонувати дітям показати на карті світу країни, де виходили друком книжки, зображені на ілюстраціях, – у яких і сьогодні мешкають українці.</p> <p>Після цього перейдіть до завершального етапу уроку.</p>
--	--	---	--

<p>«Рефлексія» Що найбільше сподобалося на уроці? Які завдання видалися найцікавішими? Під час виконання яких завдань відчували труднощі? Яка інформація у матеріалах уроку була для вас новою?</p> <p>«Оцініть себе» Дайте відповіді на запитання, винесені на початок уроку.</p> <p>«Домашнє завдання» Зробіть копію адміністративно-територіальної карти України. Розріжте її на невеличкі частинки різної форми. Спробуйте «зібрати» карту, наклеюючи окремі частинки на аркуш паперу. Якщо копія не була кольоровою, то складену карту розфарбуйте. Нанесіть на карту маршрут подорожі Україною, у яку б ви хотіли вирушити. Чому обрали саме такий маршрут?</p>	<p>ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА 5–7 хв</p>		<p>Підсумкову частину уроку проведіть за сценарієм, запропонованим у посібнику. Можете запропонувати учням заповнити бліцанкету:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Що для мене було новим? 2. Про що знав / знала з попередніх уроків? 3. Про що доводилося чути? 4. Що зацікавило мене найбільше? <p>Інший варіант проведення підсумкової частини уроку – варіація прийому «Капелюхи» (з огляду на малий вік наших вихованців і щільність змісту уроку, обмежтеся трьома капелюхами: зелений «Карти – це круто)), сірий «Карти – це нудно((», жовтий «Карти – це корисно»). Учень, який зголоситься оцінити урок, приміряє на себе по черзі капелюхи й ділиться відповідними висновками.</p>
--	---	--	--

ЗМІСТ

Урок 9. Лічба часу в народів світу та на теренах України	1
Урок 10. Лічба часу в історії	7
Урок 11. Способи впорядкування хронологічних даних	11
Урок 12. Історія приладів для вимірювання часу. Літочислення в сучасному світі	15
Урок 13. Історія світу та України на лінії часу	21
Урок 14. Історична карта	25
Урок 15. Історичний простір на картах упродовж історії	28
Урок 16. Українські землі на картах упродовж історії	31